

Nosce teipsum en l'obra de Ramon Llull¹
Nosce teipsum in Ramon Llull's work
Nosce teipsum na obra de Ramon Llull

Jaume MEDINA²

Resum: A pesar de l'escassa presència del precepte dèlfic «γνώθι σαυτόν» («nosce teipsum») en l'obra de Ramon Llull, la recerca realitzada en el present treball posa de manifest, per una banda, la coneixença del precepte per part del mestre, i, per una altra, la importància que li dóna en alguns passatges cabdals de la seva producció.

Abstract: Even though the presence of the Delphic precept «γνώθι σαυτόν» («nosce teipsum») in Ramon Llull's work is scarce, the research done in the present study reaches a twofold conclusion: firstly, the master's knowledge of the precept; secondly, the importance he gave to it in some central passages of his production.

Paraules clau: Ramon Llull – Edat Mitjana – Literatura catalana – Filosofia medieval – Ètica – Antropologia – Teologia.

Keywords: Ramon Llull – Middel Ages – Catalan literature – Medieval Philosophy – Ethics – Anthropology – Theology.

ENVIADO: 20.09.2016
ACEPTADO: 20.10.2016

D'ençà que en temps immemorials la saviesa dèlfica encunyava la màxima «γνώθι σαυτόν»³ (traduïda al llatí per l'expressió «nosce teipsum»), es desenrotllà una llarga

¹ D'aquí estant agraeixo a Òscar de la Cruz i a Jordi Gayà l'amabilitat que van tenir de llegir aquest article i les assenyades observacions que em van fer en el seu moment.

² *Catedràtic de Filologia Llatina* de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). *E-mail:* jaume.medina@uab.cat.

³ Vegeu: J. Defradas, *Les thèmes de la propagande delphique*. Paris (Les Belles Lettres) 1972.

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Llull. Seventh centenary
Ramon Llull. Séptimo centenario
Ramon Llull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

història d'interpretacions i d'aplicacions del precepte, que, a través de l'edat mitjana,⁴ arribava amb plenitud de vigència i enriquida de vivències i d'experiències fins als nostres dies.⁵

Les referències directes al precepte dèlfic «coneix-te a tu mateix» són escasses en l'obra de Ramon Llull.⁶ Tanmateix no són pas inexistent i les poques mostres que una primera recerca ha permès de localitzar posen de manifest, per una banda, la coneixença del precepte per part del mestre, i, per una altra, la importància que li dona en alguns passatges clau de la seva producció.

Ramon Llull al·ludeix al precepte en el *Llibre de doctrina pueril* (Mallorca, 1274-1276), 31, 4, on diu: «Amable fill, major don dóna lo sant Esperit a hom con li dóna elevat i exalçat enteniment, que no fa con li dóna castells ni viles ni ciutats ni regnats; car rei qui no ha subtil enteniment, *no pot conèixer Déu ni si mateix* ni ço que Déus li ha donat; mas *hom qui ha subtil enteniment conèix Déu i si mateix*, i coneix i ha grat a Déu dels béns que li ha donat».⁷ Com es pot veure, el mestre es refereix en aquesta ocasió al coneixement que –gràcies a l'«elevat i exalçat enteniment» donat per Déu– l'home pot tenir de si mateix i de Déu.⁸

⁴ Vegeu: P. Courcelle, *Connais-toi toi-même. De Socrate à Saint Bernard*. Paris (Études Augustiniennes) I, 1974 (292 pàgs.); II, 1975 (pàgs. 295-530); III, 1975 (pàgs. 531-790); F.-X. Putallaz, *La connaissance de soi au XIIIe siècle. De Mathieu d'Aquasparta a Thierry de Freiberg*. Paris (Vrin) 1991.

⁵ Vegeu: J. Medina, *Conèixer-se. "Ausa"*. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs. 1995, XVI, 135, p. 277-306 (recollit a: J. Medina, *Estudis sobre Carles Riba*. Barcelona (Fundació Jaume Bofill i Ferro. Publicacions de l'Abadia de Montserrat), 2000, p. 203-239).

⁶ D'aquí estant, vull donar les gràcies a la doctora Viola Tenge-Wolf, del Raimundus-Lullus-Institut de l'Albert-Ludwigs Universitat de Friburg de Brisgòvia, per l'amabilitat que tingué de fer una cerca, a petició meua, a la base de dades de l'edició de les obres llatines de Ramon Llull per l'editorial Brepols, segons les quals el precepte, en la seva forma llatina, es troba només en el *Liber de mille proverbiiis*.

⁷ Les cursives són meves. Dins: Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis. Doctoris Illuminati Raimundi Lulli Opera Latina. Cum cura et studio Institutii Raimundi Lulli in Universitate Friburgense Brisigavorum ad fidem codicum manu scriptorum edita. Tomus XXXIII. Raimundi Lulli Opera Latina 7-9, annis 1274-1276 composita. Edidit Jaume Medina. Turnhout (Brepols Publishers) 2009, p. 182.

⁸ Una altra cosa és el coneixement que Déu té de si mateix. Ramon Llull en parla en el *Liber Tartari et Christiani* de la manera següent: «Tunc ait illi [sc. Sarraceno] Tartarus: "Cum in Alcora, quae est lex uel credentia uestra, haec praedicta de sensuali gloria recitentur, quaero igitur quid ibi dicitur de gloria spirituali, et quomodo anima beata uidet Dei essentiam et illud opus gloriosissimum intrinsecum, quod *Deus* habet in essentia sua *sciendo* et diligendo *se* et glorificando in *se*"». (La cursiva del text citat en llatí és meua). El text es troba a: MOG IV (1729), Int. v (349), aquí en edició crítica d'Oscar de la Cruz, en premsa. Aquesta afirmació ens podria portar a dir que l'home, creat a imatge i

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Llull. Seventh centenary
Ramon Llull. Séptimo centenario
Ramon Llull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

L'autor al·ludeix també explícitament a la màxima dèlfica en dos altres passatges del *Llibre de mil proverbis* (escrit tornant d'ultramar, el 1302). Un és el capítol 13, que parla sobre la prudència, on diu: «16. Ab prudència *coneixeràs hom* savi e foll» i «17. Ab prudència *coneixes tu mateix*».⁹ Un altre és el capítol 52, que parla sobre la intenció, on diu: «15. Si entensual intenció has, *tu mateix coneixeràs*» i «16. Hages coneixença d'intenció d'hom, e *coneixeràs hom*».¹⁰

Fora d'aquestes dues ocasions, no sembla que Ramon Llull fes altres al·lusions al precepte d'una manera tan clara i directa. Tanmateix, hi ha una ocasió solemne en què no tan sols hi al·ludeix, sinó que en desenrotlla i n'examina àmpliament el sentit. És al llibre vuitè del *Fèlix* o *Libre de meravelles* (París, 1288-1289), «qui es d'ome».¹¹ En les seves anades pel món, arribava un moment en què el protagonista «desirà saber la natura d'ome e·l esser humá»¹² per tal de poder conèixer les circumstàncies que indueixen l'home a pecar o a fer bones obres, i, «dementre [...] anava enaxí consirós e desirós de saber ço que es home»¹³ es trobava amb els personatges En Diria-hom i En Poch-m'o-preu, el segon dels quals li deia:

«Bell amich [...], en una esgleya ermitana estava un sant home. Aquella esgleya es en .i.^a alta muntanya pres d'ací, et es aquell sant home filosof et es-se'n vengut en aquell loch per fer penitència et per considerar l'estament humá. On, al començament que yo volguí haver aquest offiçi, yo venguí a ell per ço que·m donás conexença de la disposició d'ome, ço es a saber, per que es creat home ni que es home ni com es ordenat per

semblança de Déu, té el precepte de conèixer-se, igualment com també Déu es coneix a si mateix. D'aquí estant dono les gràcies al professor Òscar de la Cruz per l'amabilitat que ha tingut d'haver-me fet conèixer aquest text.

⁹ RAMON LLULL, *Obres essencials*, I, Barcelona (Editorial Selecta) 1975, p. 1256. (D'ara endavant, aquesta obra serà citada com *OE*). La cursiva de la citació és meva. El text llatí diu: «16. Cum prudentia cognosces sapientem et stultum»; «17. Cum prudentia cognosces te ipsum» (cf.: *Liber de mille prouerbis*, p. 198; dins: *Raimundi Lulli Opera Latina. 97-100. In Cypro, Alleas in Cilicia deque transmarinis ueniente annis MCCCII-MCCCII compilata. Edidit Jaume Medina. Turnhout (Brepols Publishers) 2005. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis CLXXXIV. Doctoris Illuminati Raimundi Lulli Opera Latina. Cum cura et studio Institutii Raimundi Lulli in Vniuersitate Friburgense Brisigauorum ad fidem codicum manu scriptorum edita. Tomus XXX*).

¹⁰ *OE*, I, p. 1269. Les cursives de les citacions són meves. El text llatí diu: «15. Si intensam intentionem habes, teipsum nosces»; «16. Habeas cognitionem intentionis hominis et cognosces hominem». Veg.: *op. cit.* n. 4, p. 231.

¹¹ Vegeu: RAMON LLULL, *Llibre de meravelles*. Volum II. Llibres VIII-X. Edició crítica de Lola Badia (dir.), Xavier Bonillo, Eugènia Gisbert, Anna Fernández Clot, Montserrat Lluch. Palma (Patronat Ramon Llull) 2014, p. 35-307. (D'ara endavant: NEORL XIII).

¹² NEORL XIII, p. 36.

¹³ NEORL XIII, p. 36..

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Llull. Seventh centenary
Ramon Llull. Séptimo centenario
Ramon Llull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

natura, ni com home usa de virtuts e de viçis. Aquest sant hermitá dona consells et maneres a hom com sapia hom | amar et conexer Deu et amar et *conexer si matheix* et son proïsme, et mostra la rahó per que hom es creat et per que sab haver virtuts et sab contrastar a viçis.

[13] Gran plaher hac Felix de ço que li hac dit En Poch-m'o-preu, del qual pres comiat, et aná- | sse·n al sant hermitá, per ço que li mostrás l'esser et la disposició d'ome qual es ni per que es ni la fi a la qual l'ome creat es.

Tant aná Fèlix tro que esdevench en aquell loch on lo sant hermitá contemplava Deu. Ffelix saludá lo sant home, lo qual a Ffelix reté agradables saluts.

–Senyer –dix Fèlix–, longament he desirat a saber que es home ni com es ordenat per natura ni per qual fi l'a Deus creat. Cor tants de defalliments son en home peccador que molt desir saber la manera per que hom es creat et la disposició en que home es, per ço que haja conexença d'ome peccador et d'ome just, et per la conexença que·n auré sapia *conexer mi matheix* et Deu primerament et mon prohysme.

Molt plach al sant home la bona entenció de Felix et dix-li que ell havia estudiat longament et encercat l'esser humá per tal que pogués | *conexer Deu, et si matheix en conexer home*. Et primerament volch mostrar a Felix que es home». ¹⁴

Els passatges en cursiva donen testimoni del coneixement del precepte dèlfic per part de Ramon Llull.

Com es pot veure, Ramon Llull relaciona el coneixement de l'home amb el coneixement de Déu. Ara: en aquesta empresa de la coneixença, Déu hi ocupa el primer lloc. En efecte, Fèlix diu a l'ermità que desitja saber què és l'home i com és la seva naturalesa i el fi per al qual l'ha creat Déu, per tal de poder conèixer-se a si mateix i conèixer també el seu proïsme. I al mateix temps afirma que primer de tot vol conèixer Déu. És per això segurament que el savi mallorquí comença el *Llibre de meravelles* dedicant-se a la consideració de Déu.

Tanmateix, bé que no és pas la nostra intenció examinar la totalitat de les reflexions sobre Déu presents al llarg de l'obra lul·liana, tindrem en compte les que el mestre fa en l'obra esmentada. Així, el primer capítol del llibre primer gira entorn de la pregunta «si es Deu». La resposta és donada per l'ermità a Fèlix per mitjà de la consideració «que aquest mon es per alcuna ocasió de be, cor sens ocasió de be no poria | esser tan bell mon com aquest». Aquesta reflexió permet a l'ermità de fer una sòlida argumentació sobre l'existència de Déu. En efecte, si Déu no existís, el món seria per

¹⁴ NEORL XIII, p. 40-41. (Les cursives són meves).

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Lull. Seventh centenary
Ramon Lull. Séptimo centenario
Ramon Lull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

a ocasió de mal («si Deus res no era, seria lo món per ocasió de mal, cor mes seria de mal que de be»). I aquí es troba la prova de l'existència de Déu: «Et cor be se coven ab esser e mal se cové ab no esser, es semblant que ço per que'l mon es bo es Deus». Contràriament, quedaria ben demostrat que Déu no existeix si en el món el mal hi superés el bé: «e ço per que'l mon seria major en mal que en be seria no esser Deu, sens l'esser del qual tot quant és seria debades e seguir-s'ia que bé fos per ço que fos mal e mal seria per si matheix e seria la fi de bé. E açó es molt inconvenient, per lo qual es declarat Deus esser».¹⁵

Després dedica un segon capítol a considerar «que es Deus?». D'entrada, Fèlix demana a l'ermità que li expliqui què és Déu, «per ço que en la conexença que hauria de saber ço que Deus es exalçaria la mia volentat en amar Deu pus fortment que no'l ham».¹⁶ Davant de la reticència de l'ermità, mentre considerava l'envergadura de la petició feta per Fèlix, aquest demanava insistentment i vehement a l'ermità que li digués què és Déu «per ço que yo, segons ço que es Deus lo sapia amar e conexas».¹⁷ I l'ermità es disposava a donar respostes a Fèlix. Però abans li deia: «de mi vull que sapiats que yo son vengut en est hermitatge per ço que puxa | haver conexença de ço que es Deus, cor molt ho ay desirat a saber lonch temps ha. E per ço que ho pusqa saber, he estudiat longament en theo|logia e en filosofia, e en est hermitatge faç tant quant pusch com la essencia de nostre senyor Deus pogués entendre e saber».¹⁸ I tot seguit li posava unes imatges o exemples o semblances, que acabava amb una definició de Déu: «Deus es ço per que lo mon vos significará Deu si'l mon amats per ço que puscats conexas e amar Deu»; «[Déu] es ço en que ha compliment de tota bonea e de tota granea e de tota eternitat e axí de poder, de saviea, de volentat, de virtut e de totes dignitats»; «Deus es ço que dona a la anima sadollament en est mon com lo ama e'l serveix de son poder».¹⁹

Mentrestant era introduïda per l'ermità una nova escena, en la qual apareixien dialogant un ermità i un cavaller: «Per una forest en la qual un hermità estava, passá un cavaller cavalcant en son cavall guarnit de totes armes, lo qual cavaller encontrá lo hermità que cullia de les herbes ab que vivia en aquell hermitatge. Aquell cavaller

¹⁵ Dins: Ramon Lull, *Llibre de meravelles*, Volum I. Llibres I-VII. Edició crítica de Lola Badia (dir.), Xavier Bonillo, Eugènia Gisbert, Montserrat Lluch. Palma (Patronat Ramon Lull) 2011, p. 85. (D'ara endavant: NEORL X).

¹⁶ NEORL X, p. 88.

¹⁷ NEORL X, p. 88.

¹⁸ NEORL X, p. 89.

¹⁹ NEORL X, p. 90.

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Llull. Seventh centenary
Ramon Llull. Séptimo centenario
Ramon Llull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

demaná al hermitá que era Deu». ²⁰ Per començar, l'ermità donava satisfacció a la pregunta del cavaller, oferint tot un seguit de definicions: «Deus es | ço per que es creat e ordenat tot quant es; e Deus es ço que resuscitará los homens bons et mals e dará gloria per tots temps als bons homens e pena als homens mals; e Deus es aquella cosa qui fa ploure e florir et granar e que dona vida e sosteniment a tot quant es». ²¹ Però tot seguit l'ermità preguntava al cavaller què és un cavaller. I llavors aquest responia, dient: «cavaller es hom elet a cavalcar en cavall per tenir justícia e per guardar e salvar lo rey e son poble, per tal que pusque regnar en tal manera que son poble ne pusque Deus amar e conexer». ²² I aquí s'acaba l'episodi de l'ermità i el cavaller.

Tanmateix la conversa entre Fèlix i l'ermità continuava, ja que Fèlix no es donava per satisfet. Fèlix volia saber més de l'essència de Déu, perquè volia anar a fons en el coneixement de l'amor. I llavors Fèlix feia la narració següent:

«Un cavaller demaná ha una bona dona, filla de castedat, que li fes amor de son cors et la dona li demaná que era amor. Lo cavaller li dix que amor | es ço que fa ajustar volentats diverses a una fi. La dona demanà al cavaller si aquella amor que li demanava la ajustaria a Deu en gloria com trespasaria de la vida d'aquest mon. E'l cavaller romàs confús de la demanda que havia feta a la dona e dix aquestes paraules: “Longament | he stat sot| més a falça amor e he hauda ignorancia d'amor vera”. E dix a la dona que be conexia que vera amor fahia a hom ajustar a Deu e fahia hom lunyar de traçió, luxuria e de tot engan e falliment. Mas, emperó, encara volia saber de ço que amor es en si mateixa, cor una cosa es ço que amor fa, altra cosa es ço que es amor, e per ço pregá la dona que li donás conexença de ço | que amor es, pus que li havia donada conexença de la folla amor, la qual amada havia sens que conexença no havia hauda.

[15] Molt plach a la dona la devoçió del cavaller e loá Deu, qui lo havia escalfat del foch de vera amor, e dix a Deu | aquestes paraules: “Senyor ver Deus gloriós, pus per amor as enamorat aquest cavaller, prech-te que li dones conexença de ço que es amor, cor yo per ta gracia e per ta virtut li he dada conexença de la obra que fa amor, mas ell vol pujar pus alt son enteniment a amor per ço que mes la pusque amar e vol saber ço que es amor en si mateixa». ²³

En haver sentit aquest eximpli, l'ermità «conech que Felix no·s tenia per contengut de la conexença que li havia donada de Deu». ²⁴ I per això li donava tres definicions més

²⁰ NEORL X, p. 90-91.

²¹ NEORL X, p. 91.

²² NEORL X, p. 91.

²³ NEORL X, p. 91.

²⁴ NEORL X, p. 91.

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Llull. Seventh centenary
Ramon Llull. Séptimo centenario
Ramon Llull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

de Déu, la primera de les quals és: «Deus es ço que pertany a la hobra que negun no pot fer mas Deu tan solament, | la qual obra fa Deus en les creatures». Després venia la segona, en la qual explicava la divina trinitat, dient: «Mas ço per que hom ha major conexença de ço | que Deus es en si matheix és com Deus en si matex | e de si matheix engenrra Deu, ço es a saber que Deus lo Pare engenrra Deus qui es lo Fill. E del Pare e del Fill hix Deus qui es Sant Sperit e tots tres son un Deu tan solament, lo qual Deus es aquella cosa qui es Pare Deu e qui es Fill Deu e qui es Sant Sperit Deu e qui es un deu e no tres deus». Finalment donava una altra definició: «E Deus es aquella cosa qui es bo, infinit, eternal, savi, volenterós, virtuós e qui es complit en si matheix de tota bonea e de tota infinitat e de tot ço qui es en si mathex».²⁵

A partir d'aquí i fins a la fi del llibre primer, Ramon Llull para atenció a la unitat i la trinitat de Déu, es pregunta on és Déu,²⁶ parla de la creació del món, de l'encarnació del Fill de Déu, de la passió de Jesucrist, del pecat original, de nostra dona santa Maria, dels profetes i dels apòstols.

Retornem ara al llibre vuitè, on l'ermità exposa a Fèlix una completa teoria de l'home.²⁷ Per començar respon a la pregunta «que es home?» dient que «home es esser ajustat d'anima et de cors».²⁸ I seguidament afirma que en aquest ésser que és l'home, hi ha «vegetació, sensualitat, ymaginació, rahó, moviment».²⁹ Després passa a considerar particularment cada un d'aquests aspectes.

²⁵ NEORL X, p. 92.

²⁶ Al *Llibre d'amic e amat*, Ramon Llull diu que Déu és en la memòria: «218. Lloava l'amic son amat, e deïa que ell havia trespasat on, cor ell és lla on no pot atènyer on. E per açò con demanaren a l'amic on era son amat, respòs: –Es–, mas no es sabia on; emperò sabia que son amat és en son remembrament».

²⁷ En la introducció a la seva edició del *Liber de homine* (2000), Fernando Domínguez Reboiras feia notar que l'exposició més interessant i més extensa de l'antropologia lul·liana «se encuentra, sin duda, en el *Fèlix o Llibre de meravelles*, donde, en el libro octavo que dedica expresamente al hombre, se explaya en hermosos capítulos no sólo sobre las operaciones del alma humana (recordar, entender y amar), sino sobre la constitución elemental del cuerpo humano, su vida vegetativa, los sentidos corporales y las operaciones de la potencia imaginativa». Dins: RAIMVNDI LVLLI OPERA LATINA. 92-96 In *Ciuitate Maioricensi Anno MCCC Composita*. Edidit Fernando Domínguez Reboiras. Turnhout (Brepols Publishers) 2000. Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis CXII. Doctoris Illuminati Raimundi Lulli Opera Latina. Cum cura et studio Instituti Raimundi Lulli in Vniuersitate Friburgense Brisigavorum ad fidem codicum manu scriptorum edita. Tomus XXI. Turnhout (Brepols Publishers) 2000, p. 119-120.

²⁸ NEORL XIII, p. 42.

²⁹ NEORL XIII, p. 42.

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Llull. Seventh centenary
Ramon Llull. Séptimo centenario
Ramon Llull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

Pel que fa a la «vegetació» diu: «Per vegetació es home assituat et compost dels .iiii^c. elements, per los quals es home». ³⁰ I un tros més avall disquireix detingudament sobre la vegetació i l'elementació. A propòsit dels quatre elements pels quals és l'home, diu que aquest té llargària, profunditat i amplària («longuea, amplea, pregonea»). Així mateix afirma que per la vegetació l'home té cap, ulls, nas, braços, mans, i tots els altres membres. I acaba sostenint que «per la potència sensitiva | ha hom enclinement et appetit a calor, humiditat, fredor, sequedat, e vol hom menjar et beure, vestir, et es hom en sanitat et malaltia, et es hom gras o magre et axí de les altres coses semblants a aquestes». ³¹

En examinar la «sensualitat», l'ermità comenta a Fèlix que per ella «hom ha .v. senys, los quals son veer, oyr, odorar, gustar, sentir». ³² I després diu: «Per la vista veu hom color et figura defora la substància del cors; per l'oyr hom hou son, brogit, veu et paraula; per l'odorar hom odora flors, ambre, almesch et sent hom bona odor et mala odor; per lo gustar sent hom dolç et amargós et sabor de ço que hom menugua e beu; per lo sentir sent hom leu et greu, dur et moll, calt et fret, sanitat et malaltia, tocamet et les altres coses de ço semblants». ³³

Passa després a parlar de la «imaginació», per la qual «ymagina hom les coses sensibles», ³⁴ o sigui, tot allò que ha percebut a través dels sentits corporals. Tot seguit sosté que la imaginació és anomenada «forma o potència imaginativa»; i precisa que igualment com la potència sensitiva és una de sola però que es diversifica a causa dels cinc sentits corporals, també la potència imaginativa és una de sola, però es diversifica segons els cinc sentits corporals.

Atén després a la «raó»: per ella –diu l'ermità– «ha home anima racional». ³⁵ L'ermità sosté així mateix que l'ànima racional «es creada novellament com es ajustada ab lo cors», ³⁶ però la vegetativa, la sensitiva i la imaginativa «són engendrades per lo | pare et la mare del | home». ³⁷ Tot seguit comenta que la raó «es de tres coses, ço es a saber, memoria, enteniment et volentat», ³⁸ el conjunt de les quals és l'ànima racional. I

³⁰ NEORL XIII, p. 42.

³¹ NEORL XIII, p. 42.

³² NEORL XIII, p. 43.

³³ NEORL XIII, p. 43.

³⁴ NEORL XIII, p. 43.

³⁵ NEORL XIII, p. 43.

³⁶ NEORL XIII, p. 43.

³⁷ NEORL XIII, p. 43.

³⁸ NEORL XIII, p. 43.

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Lull. Seventh centenary
Ramon Lull. Séptimo centenario
Ramon Lull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

conclou: «Per la memoria ha hom membraença de les coses passades et per l'enteniment ha hom conexença et per la volentat ha hom enclinement a amar o desamar les coses».³⁹

Finalment, l'ermità diu que per «moviment», «enten hom la potència motiva», i aclareix: «ço és, aquell moviment ajustat⁴⁰ de vegetació, sensualitat, ymaginació, racionabilitat», això és, de tot allò que hi ha en l'ésser humà. Però observa que la «racionalitat» és superior a tota la resta. I per això comenta: «Car la rahó del home es molt mellor et pus nobla forma que totes les altres». Aquesta superioritat està caracteritzada pel seu domini sobre aquelles, ja que la raó «es senyorejant al moviment de les altres, et per son moviment et virtut se mouen totes les altres». De fet, la raó i l'ànima compleixen la mateixa funció i, en certa manera es confonen: «per açó diu hom que la anima es forma al cors et es senyorejant sobre tot ço qui es en home per vegetació, sensualitat et ymaginació». La raó mou les altres a complir la seva funció: «La rahó mou la ymaginativa a ymaginar et la sensitiva a sentir et la vegetativa ha vegetar». Per a l'ermità, la «raó» és «la anima entel·lectiva», sota la qual la sensitiva mou la vegetativa i la imaginativa mou la sensitiva, i sota la raó l'apetitiva mou la digestiva, i la retentiva mou l'expulsiva i la digestiva, i les altres fan el mateix que l'apetitiva.⁴¹

L'ermità acaba l'examen i la descripció de l'home amb un paràgraf en què, a manera de conclusió, diu: «Amable fill, de totes aquestes coses damunt dites, ço es a saber, de formes et per materies, que en hom son moltes et diverses, se segueix una forma que es apellada una forma humana, la qual es composta et ajustada de moltes formes, et es ajustada et composta .i.^a materia | humana de moltes materies. Et la forma humana et la materia humana son la essència d'ome et home es l'esser compost et ajustat de forma et materia humana. Et açó, bell fill, que yo vos he dit he significat, es home».⁴²

Segueix un capítol titulat «De que es home», en el qual l'ermità diu a Fèlix que «home es de totes aquelles coses que ell li havia recomptades en lo capítol qui es denant aquest»⁴³, i és així com s'estalvia de tornar a examinar l'ànima i el cos de l'home, i es pot dedicar a l'estudi d'altres aspectes relacionats amb la naturalesa, com són el procés de generació, l'origen del llinatge humà en Adam i Eva i la humanitat de Jesucrist.

³⁹ NEORL XIII, p. 43.

⁴⁰ Hem d'entendre aquest mot en el sentit donat per l'adjectiu «conjunt».

⁴¹ Les citacions literals són extretes de NEORL XIII, p. 43-44.

⁴² NEORL XIII, p. 44.

⁴³ NEORL XIII, p. 46.

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Llull. Seventh centenary
Ramon Llull. Séptimo centenario
Ramon Llull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

El capítol següent es titula «Per que es hom», i l'ermità hi fa saber a Fèlix que «Deus es membrable, intel·ligible et amable et honorable et temable, et ha moltes d'altres condicions | qui's covenen a sa alta honor et senyoria», i que «per açó que fos membrat, conegut, amat, honrat, temut, obeyt et servit, ha creat home, lo qual es per ço que membre, entene et am et honre et servesca Déu». I afegeix: «aquesta rahó que us he dita es la pus principal rahó per que es hom». I diu encara: «e sots aquesta es altra rahó per que es home, ço es a saber, que home es per ço que haja glòria en paradís, membrant, conexent et amant | Déu perdurablement sens fi».⁴⁴ Vet aquí les principals raons per les quals existeix l'home. N'hi ha encara una altra, però és secundària: «Aprés aquesta | rahó, fill –dix l'ermità–, está altra rahó per que home es, ço es a saber, que home es per cors de natura, ço es a saber, engentrant un hom altre segons que ja havem dit».⁴⁵

A partir d'aquí, en els capítols que s'estenen fins a la fi del llibre, Ramon Llull procedeix a examinar les més diverses circumstàncies que acompanyen l'home en la seva vida terrenal i en el més enllà. Hi parla de les raons de la vida, de la procreació, de la salut i de la malaltia, de l'envelliment i de la mort, dels plaers espirituals (recordar, entendre, voler) i sensorials (veure, oir, olorar, gustar, sentir), les causes de la bondat i de la maldat, les modalitats de vida (activa i contemplativa), les virtuts teològals (fe, esperança, caritat) i llurs vicis antagònics (descreença, desesperança, crueltat), els valors de justícia, saviesa, poder, i llurs contraris, injúria, follia, frevolesa, les set virtuts cardinals (temprança, llarguesa, castedat, diligència, humilitat, continència, paciència) i els set vicis o pecats capitals (gola, avarícia, luxúria, accídia, orgull, enveja, ira). Hi fa al·lusió, així mateix, als conceptes contraris de benaurança i malaurança, lleialtat i deslleialtat, ensenyament i vilania, veritat i falsedat, mèrit i culpa, obediència i desobediència, ordenació i desordenació, riquesa i pobresa, llibertat i servitud, semblança i dissemblança, lloança i blasme, perfecció i imperfecció, noblesa i vilesa, créixer i minvar, guanyar i perdre, ardiment o valor i volpellatge o covardia, honor i deshonor, bellesa i lletgesa, consolació i desconsolació, goig i tristesa, concordança i contrarietat, començament i fi, grandesa i poquesa, acostumança o costum i desacostumança, predestinació i franc arbitri. Hi examina, encara, les pràctiques o sentiments cristians com l'abstinència, la consciència, la confessió, la penitència, l'oració, l'almoïna, i altres conceptes o creences com la intenció, la temptació, la vanaglòria, l'edificació, el regiment, l'elecció, el pecat, la resurrecció i els miracles.

⁴⁴ NEORL XIII, p. 48.

⁴⁵ NEORL XIII, p. 48.

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Lull. Seventh centenary
Ramon Lull. Séptimo centenario
Ramon Lull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

En el llibre novè del *Fèlix* es parla del paradís, amb tres capítols dedicats a la glòria dels àngels, la glòria que l'ànima de l'home té en el paradís i la glòria que el cos de l'home tindrà en el paradís. I, finalment, en el llibre desè es parla de l'infern, amb tres capítols dedicats a la pena dels diables, a la pena que les ànimes tenen en l'infern i a la pena que el cos de l'home tindrà en l'infern. I hi ha encara un capítol dedicat a parlar de la fi del llibre i un altre a parlar del segon Fèlix.

Al seu torn, el *Llibre de home* (Mallorca, novembre de 1300) és també, tal com afirma Fernando Domínguez Reboiras, un tractat d'antropologia. El mateix editor i estudiós sosté, que en aquest llibre «Llull pretende hacer una ciencia del hombre sobre sí mismo, una ciencia sobre el hombre fundada en la reflexión sobre su naturaleza. Esa aproximación a lo que es el hombre no es un fin en sí, se trata de conocer al hombre en la medida que ese conocimiento lo eleve a conocer mejor a su creador. Fundamentado en el conocimiento de sí mismo intuir la trascendencia y la infinitud divinas. Por la comprensión de los significados contenidos en la realidad humana llegar al conocimiento de Dios que viene a ser conocimiento profundo de sí mismo».⁴⁶

Després de l'acostumada invocació inicial «Déus: a vostra laor e per vostra amor, començam aquest *Libre de home*», l'autor diu en el pròleg:

«Con sia covinent cosa que home sàpia què és home, pus que és home, volem encercar e mostrar què és home; car en ço que home sap què és home, *sab home si mateix*, e *en saber home si mateix*;⁴⁷ sap amar si mateix e altre home, e encara, conèixer e amar Déu, qui és home en quant és home; e aquelles coses que pertanyen a home hom sap amar e conèixer, e squivar aquelles coses qui són contra home. E per açò és covinent cosa que fassam aquest *Libre de home*, lo qual fem abreujadament e tant declarativament que pusque ésser entès bonament per tot home. Emperò algunes coses nos covenrà encercar e recomptar suptilment, les quals no podem esquivar, per tal que mils aquest libre pusque ésser de Home».⁴⁸

⁴⁶ *Op. cit.*, p. 135.

⁴⁷ Les cursives són meves.

⁴⁸ Obres originals del Il·luminat Doctor Mestre Ramon Lull. *Libre de Home – Libre de Ànima Racional – Libre dels Àngels*. Transcripció directa amb notícies preliminars i variants dels millors Mss. pel P. Miquel Tous Gayà, T.O.R., llicenciat en història eclesiàstica i diplomata en paleografia i arxivística. Pròleg del P. Rafel Ginard Bauçà, T.O.R. Palma de Mallorca (Patronat Diputació Provincial de Balears. Institut d'Estudis Catalans de Barcelona) 1950, p. 3. El text llatí diu: « Cum sit decens, quod homo sciat, quid est homo, postquam est homo, idcirco inuestigare et ostendere uolumus: Quid est homo? Quoniam in hoc, quod homo scit, quid est homo, scit homo semet ipsum, et in sciendo semet ipsum, scit amare semet ipsum et alium. Iterum, sciet amare et cognoscere Deum, qui est homo, in quantum est homo; et illa, quae ad hominem spectant, sciet cognoscere et amare, et illa, quae sunt contra hominem, uitare» (dins: *Liber de homine, cit.*, p. 152).

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Llull. Seventh centenary
Ramon Llull. Séptimo centenario
Ramon Llull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

Després, parlant de la divisió del llibre, diu: « Departit és aquest llibre en tres parts: la primera és de ésser de home e de la sua vida; la segona és de mort de home; terça és de la sua oració». ⁴⁹ I continua: « La primera part és departida en .V. parts: la primera és encercar e declarar lo cors de home; segona és encercar e declarar ànima de home; terça és mostrar con home és home; quarta es encercar ab què home ha obres naturals; cinquena és ab què home ha obres artificials. / En aquestes .V. coses pot ésser comprès tot l'ésser del home. / La segona part, qui és de mort de home, departim en lo loch en què de ella parlarem». ⁵⁰

Però on potser més clarament ressona el «*nosce teipsum*» és a l'acostumat èxplicit del llibre, en què l'autor dóna raó del seu tema i de la data de composició. Diu: «Fenida és aquesta terça part que és de oració e pregàries; e fenit és aquest llibre *de home* qui és fet per a home per ço que *conegua si mateix*, ab la qual conexença sàpia ab si mateix honrar e beneyir, a son poder, nostre senyor Déu; al qual donam e comenam aquest llibre, fet en lo mes de novembre en la Ciutat de Mallorques, en lany de .M.CCC. de la Incarnació de nostre senyor Jhesu Xrist. *Deo gracias*». ⁵¹

Ramon Llull estudiava l'home encara en una altra ocasió posterior: ho feia l'any 1309 en la seva *Ars mystica*, en l'apartat que es titula *De quarto subiecto, scilicet de homine*, on procedia segons les preguntes o regles que constituïen el procés o el mode de la seva *Art general*, mitjançant les quals es poden obtenir els coneixements necessaris sobre allò que hom es proposa d'estudiar. Com és sabut, les preguntes o regles són: '*utrum*' (si), sobre l'existència, '*quid*' (què), sobre la quiditat, '*de quo*' (de què), sobre la materialitat, '*quare*' (per què), sobre la finalitat, '*quantum*' (quant), sobre la quantitat, '*quale*' (qual), sobre la qualitat, '*quando*' (quan), sobre la temporalitat, '*ubi*' (on), sobre la localitat, '*quomodo*' (com), sobre la modalitat, '*cum quo*' (amb què), sobre la instrumentalitat. Però aquesta vegada, a diferència de les referides anteriorment, enlloc

⁴⁹ *Ibid.*, p. 4. El text llatí diu: «Liber iste in tres partes diuiditur: (I) Prima pars est de esse hominis et de sua uita. (II). Secunda est de morte hominis. (III). Tertia pars est de sua oratione». *Ibid.*, p. 153.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 4. El text llatí diu: «Prima pars subdividitur in quinque partes: / (1) In prima parte inuestigabimus et declarabimus corpus hominis. / (2) In secunda parte inuestigabimus et declarabimus animam hominis. / (3) In tertia parte ostendemus, quomodo homo est homo. / (4) In quarta ostendemus, quomodo homo habet operationes naturales. / (5) In quinta, cum quo homo habet operationes artificiales. / In praedictis quinque comprehendí potest totus homo. / Et secundam partem huius libri, quae est de morte hominis, in suo loco diuidemus». *Ibid.*, p. 153-154.

⁵¹ *Ibid.*, p. 158-159. El text llatí diu: «Explicit iste liber, qui factus est, ut *homo se ipsum cognoscat* et cum se ipso sciat dominum Deum honorare, cui hunc librum damus et commendamus. / Et factus est iste liber in mense nouembris in ciuitate Maioricarum anno domini nostri Iesu Christi millesimo trecentesimo». (La cursiva és meva) *Ibid.*, p. 301.

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Llull. Seventh centenary
Ramon Llull. Séptimo centenario
Ramon Llull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

no feia constar explícitament la seva intenció de donar a l'home els mitjans o instruments per arribar al coneixement de si mateix, ni tampoc parlava de fer un estudi sistemàtic per arribar al total coneixement de l'home.

Vet aquí tot el que, per ara, podem dir a propòsit del coneixement i de l'ús del «*nosce teipsum*» per part de Ramon Llull al llarg de la seva obra. Bé que, segons les dades que tenim en aquests moments, ni apareix gaires vegades ni els seus desenrotllaments són gaire extensos, si més no consta que l'autor conegué el precepte i que el tingué present en els llocs on era indispensable fer-hi la deguda referència.

Bibliografia

- Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis CXII. Doctoris Illuminati Raimundi Lulli Opera Latina. Cum cura et studio Instituti Raimundi Lulli in Vniversitate Friburgense Brisigavorum ad fidem codicum manu scriptorum edita. Tomus XXI. Raimundi Lulli Opera Latina. 92-96 In Ciuitate Maioricensi Anno MCCC Composita. Edidit Fernando Domínguez Reboiras. Turnhout (Brepols Publishers) 2000. Turnhout (Brepols Publishers) 2000.
- Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis CLXXXIV. Doctoris Illuminati Raimundi Lulli Opera Latina. Cum cura et studio Instituti Raimundi Lulli in Vniuersitate Friburgense Brisigauorum ad fidem codicum manu scriptorum edita. Tomus XXX. Raimundi Lulli Opera Latina. 97-100. In Cypro, Alleas in Cilicia deque transmarinis ueniente annis MCCCCI-MCCCCII compilata. Edidit Jaume Medina. Turnhout (Brepols Publishers) 2005.
- Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis. Doctoris Illuminati Raimundi Lulli Opera Latina. Cum cura et studio Instituti Raimundi Lulli in Universitate Friburgense Brisigavorum ad fidem codicum manu scriptorum edita. Tomus XXXIII. Raimundi Lulli Opera Latina 7-9, annis 1274-1276 composita. Edidit Jaume Medina. Turnhout (Brepols Publishers) 2009.
- Courcelle, P., *Connais-toi toi-même. De Socrate à Saint Bernard*. Paris (Études Augustiniennes) I, 1974 (292 pàgs.); II, 1975 (pàgs. 295-530); III, 1975 (pàgs. 531-790).
- Defradas, J., *Les thèmes de la propagande delphique*. Paris (Les Belles Lettres) 1972.
- Medina, J., *Conèixer-se. "Ausa"*. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs. 1995, XVI, 135 (recollit a: J. Medina, *Estudis sobre Carles Riba*. Barcelona (Fundació Jaume Bofill i Ferro. Publicacions de l'Abadia de Montserrat), 2000, p. 203-239).
- Obres originals del Il·luminat Doctor Mestre Ramon Llull. *Libre de Home – Libre de Ànima Racional – Libre dels Àngels*. Transcripció directa amb notícies preliminars i variants dels millors Mss. pel P. Miquel Tous Gayà, T.O.R., llicenciat en història eclesiàstica i diplomata en paleografia i arxivística. Pròleg del P. Rafel Ginard Bauçà, T.O.R. Palma de Mallorca (Patronat Diputació Provincial de Balears. Institut d'Estudis Catalans de Barcelona) 1950.
- Putallaz, F.-X., *La connaissance de soi au XIIIe siècle. De Mathieu d'Aquasparta a Thierry de Freiberg*. Paris (Vrin) 1991.
- Ramon Llull, *Libre de meravelles*. Volum I. Llibres I-VII. Edició crítica de Lola Badia (dir.), Xavier Bonillo, Eugènia Gisbert, Montserrat Lluch. Palma (Patronat Ramon Llull) 2011.

rem

FIDORA, Alexander (coord.). *Mirabilia 23* (2016/2)
Ramon Llull. Seventh centenary
Ramon Llull. Séptimo centenario
Ramon Llull. Sétimo centenário

Jun-Dez 2016/ISSN 1676-5818

Ramon Llull, *Llibre de meravelles*. Volum II. Llibres VIII-X. Edició crítica de Lola Badia (dir.), Xavier Bonillo, Eugènia Gisbert, Anna Fernàndez Clot, Montserrat Lluch. Palma (Patronat Ramon Llull) 2014.

Ramon Llull, *Obres essencials*, I, Barcelona (Editorial Selecta) 1975.